

İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)
(The Journal of Islamic Civilization Studies)

Cilt: 1/Sayı: 1, Aralık 2014, ss. 5-34.

<http://imad.dpu.edu.tr>

**AHTERÎ-İ KEBİR'İN KELİMÂTU'L-
KUR'ÂN AÇISINDAN İNCELENMESİ
(FATİHA, FİL-NÂS SÜRELERİ ÖRNEĞİ)**

Ahterî-i Kebîr's Review in the Terms
of Kelimâtu'l Qur'an
(An Example of Suras Fatiha, Fil and
Nas)

İlhami GÜNAY*

Özet

Garibü'l-Kur'ân'ın anlamını öğrenme çalışmaları, saadet asrından itibaren başlamış, Arap olmayanların Müslüman olmalarıyla bu çalışmalar zamanla çoğalmış ve çeşitlenmiştir. 16. Yüzyılda yazılan Şemseddin Karahisârî'nin Arapça Türkçe lügati de ismen değilse bile, muhteva bakımından Kur'ânî lafızların anlaşılmasına hizmet eden sözlüklerden birisi olmuştur. Sözlüğün en önemli zenginliği, eş anlamlı ve eş sesli kelimeleri anlaşılır bir üslupla bol miktarda kullanması ve yeri geldikçe lafızların manalarına ayetlerden delil getirmesidir. Ahterî; fıkıh, lügat ve tarih olmak üzere üç alandaki önemli eserlerinde de Kur'ân lafızlarını ve kavramlarını yeterince ve maharetle kullanmaktadır. Müellif, kelimâtu'l-Kur'ân açısından incelenen on bir kısa surede bulunan -anlamı herkesçe bilinen birkaç kelime hariç- bütün lafızların manalarını sözlüğünde açıklamıştır. Bu makalede, açıklamalar esnasında zikrettiği alternatif anlamlar, ayetin anlaşılmasına farklı boyutlar katacak güzellikte ve zenginlikte bulunmaktadır. Lügatte yer alan Kur'ânî lafızların karşılıklarının zenginliği, maksat bakımından aynı, ancak ifade biçimi açısından farklı cümle oluşturacak özellikte bulunduğundan, meal-tefsir yapacak çoklukta bir malzeme sağlamaktadır. Bu birikimle bir meal elde edilebilme hususunda fikir vermesini temin etmek üzere kelime karşılıkları meale dönüştürülerek ayetlerin altına konulmuştur. Lügatin on altıncı asrın bazı mahalli ifade özelliklerini taşımakla birlikte, günümüzde kullanılan ve manaları kolaylıkla anlaşılabilen Türkçe ifadelerle hazırlanmış olması, çağdaş Müslümanlara hitap edebilecek bir meal oluşturabilmeye uygun görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahteri, Kelimat, Kur'ân, İncelenme, Sure

---

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

Abstract

Learning activities of the meaning of Garibul Kuran have started since the lifetime of the Prophet Muhammad, and these activities have proliferated and diversified in time along with those non Arabs converting to Islam. Şemseddin Karahisârî's arabic-turkish dictionary which was written in 16. century has become one of the dictionaries to serve of understanding of Qur'anic utterances in terms of content. The most important wealthy of this dictionary is to use the words of synonym and homophone abundantly in a comprehensible mode and to adduce evidence from verses in the Quran for the meaning of utterance in places. Ahterî has sufficiently and skilfully used Quran's utterances and concepts in important works in three areas including fiqh (Islamic law), vocabulary and history. Author has explained the meaning of all utterances -excluding some words known by everyone- which are in eleven short section of the Quran which were investigated in terms of Words of Qur'an (al Kaleemat al Qur'an). The alternative meanings that he mentioned during these disclosures have beauties and richness which will add different dimensions regarding understanding of verse. The wealth of the Qur'anic utterance in the dictionary, because of it is same in terms of purpose but it has features to create different sentences in respect to explanandum, has provided an abundant material for making interpretation-tafseer. Through this experience, to provide a suggestion on getting acquire a interpretation, the contrasts of words were placed under the verses as being transformed to interpretation. In addition the dictionary has some local expression features belonging to 16. centruy, because of it had been prepared with Turkish expressions used nowadays and understood easily, it has been seemed to be appropriate to constitute a interpretation which can appeal to contemporary Muslims.

Key Words: Ahteri, Words/al kaleemat, Qur'ân, Review, Verse/Surah

Giriş

Müslümanların ilmî ve kültürel birikimleri, fasih Arapça ile indirilen Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasına yönelik yapılan çalışmalarla başlamıştır. Kur'ân'ın ana dili, icazî haiz olduğu için, dil çalışmaları da bu kapsama dâhil bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm fasih Arapça konuşan halka inmesine rağmen bazı muhatapları nadiren de olsa, içerdiği bazı kelimelerin manasını Rasûlullah'a (s.a.v.) ve dile hâkim olan sahabeye sorarak öğrenmişlerdir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabe, ana dilleri Arapça olmayan ve yeni kuşak Müslümanların Kur'ân'ın kelime ve manaları ile ilgili daha fazla sorusuna muhatap olmuşlardır. Onlar da bu sorulara, Rasûlullah'tan (s.a.v.)

öğrendikleriyle ve Arap şiirinden istifade ederek¹ cevap vermişlerdir. Özellikle Abdullah b. Abbâs (r.a.) bu konuda öne çıkan isimlerdendir.

Sahabenin ve sonrasındaki ulemanın, Kur'ân kelimelerinin manalarını şiirle delillendirme çalışmaları kelimelerin, konuşulduğu zamandan öncesinde vazedilmiş olmasına ve şairlerin, dili fasih kullanmalarına dayanmaktaydı. Arapların divanı sayılan şiirlerine bakmak, bir taraftan Kur'ânî lafızların doğru anlaşılmasına elverişli diğer yandan, İslam öncesi şifahi Arap kültürünün yazıya geçirilmesini sağlamıştır. Ana dili Arapça olmayan ve Kur'ân kültürünün oluşturduğu toplumda da yetişmeyen Müslümanların sorularına verilen bu cevaplar, zamanla tek dilli Garîbü'l-Kur'ân isimli eserlere temel teşkil etmiştir. Bu eserlerle, Kur'ân-ı Kerîm'in içerdiği kelime ve cümle yapılarının, indiği toplumda hangi manalara tekabül ettiğinin tespiti yapılmaya çalışılmıştır.

Fetihler ve ticari faaliyetler vesilesiyle A'cemilerin Araplarla karışması sonucunda dilde yanlış kullanımların artması, dilcileri sözlüklerin² ilk malzemelerini toplamaya sevk etmiştir. Konularına göre tasnif edilen bu bilgiler, hicri ikinci asrın sonlarına doğru sözlük risalelerinin ve sonrasında bütün kelimeleri içeren lügatlerin doğmasını sağlamıştır. Asr-ı saadetten itibaren Arapça ifadenin yine Arapça karşılıklarıyla açıklanmaya çalışılması, a'cemî dili³ konuşan ırkların Müslüman olmalarıyla hedef dil kullanma zarureti doğurmuştur. Bu zarurete binaen dördüncü hicri asırdan itibaren, Arapça – Türkçe⁴ de dâhil olmak üzere iki dilli sözlükler telif edilmiştir. Bu alanda ve eğitim amaçlı hazırlanan sözlüklerin en önemlilerinden birisi de dokuzuncu hicri asırda yazılan Afyonkarahisarlı Muslihiddin Mustafa Şemseddin Ahterî'nin (v.968/1560) Arapça – Türkçe *Ahterî-i Kebîr*'idir. Ahterî-i gibi kamunun uzun süre benimsediği eserler, kültür havzasına su taşıyan kanallar gibidir. Bu

---

¹ Soruların örnekleri, verilen cevaplar ve şiirle istişhad için bkz. Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 239-258, 259 [v.dğr.].

² Sözlüğün Arapça karşılığı olan lügat kelimesi *söz söylemek, boş konuşmak; kuş ötmek* anlamlarındaki *lağv* kökünden türemiş bir isim olup *toplum bireylerinin duygu ve düşüncelerini birbirine anlatmak için kullandıkları kelimelerden meydana gelen eser* demektir. Bkz. Durmuş, XXXVII, 398-401.

³ Kur'ân-ı Kerîm, Arapça dışındaki yabancı dil için bu tabiri kullanmaktadır. Nahl, 16/103.

⁴ Bu konuda Kâşgarlı Mahmud (ö.466/1074)'un, *Dîvânü Lugâti't-Türk*'ü ve Mütercim Âsım Efendi (ö. 1235/1819)'nin *Kâmûs*'u akla gelmektedir.

kanalların taşıdığı su oranı, ait olduğu dile ve kültüre yaptıkları katkı nispeti kadar olduğu için Ahterî'nin birçok açıdan incelenmesi gerekmektedir.

Son dönemlerde satır arası Kur'ân-ı Kerîm tercüme çalışmaları, önceki yapılan çalışmaların neşri ve yenilerinin telifi veya uyarlanması şeklinde⁵ yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalar, sunduğumuz bir tebliğ⁶ sonuç kısmında dile getirdiğimiz; *Ahterî-i Kebîr* lüğatinin kelimâtu'l-Kur'ân açısından incelenmesini hatırlatmıştır. Bu hatırlatmaya binaen, anılan konuda yapılacak çalışmalara numune ve nüve olması umuduyla, müstakil bir çalışma yapılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Şemseddin Karahisârî'nin eserlerinin,⁷ Kur'ânî kavramları ihtiva etmesi bakımından hayli zengin olması, müellife ait satır arası Kur'ân-ı Kerîm tercümesi olabileceğini akla getirmektedir. Ancak onun böyle bir mealinin veya muhtasar tefsirinin bulunduğu bilinmemektedir. Bu yüzden onun lüğatinde kelimelere verdiği anlamları, Kur'ânî lafızların karşılığında kullanarak satır arası meal oluşturmak mümkün görünmektedir. Bu kabil çalışmanın yapılması, sözlüğün muhtevasının onu okuyanlara hangi seviyede Kur'ânî kültür kazandırmakta olduğunu tespit etme açısından önemi haiz bulunmaktadır.

Ahterî'nin hayatındayken yapmadığı böyle bir işi, mevcut bir eserine dayalı olarak yapmak, onun ilmî mirasını sahiplenmek adına takdir edilebilir. Ancak müellifin, ilmî yetkinliğine rağmen benzeri bir çalışma yapmaması, selefin kendi fikirlerini Kur'ân-ı Kerîm'e karıştırmaktan çekinerek söz söylemekten kaçınmasını⁸ akla getirmektedir. Bu ihtimale rağmen konunun bize bakan zor yönü ise, müellifin tasvibinden geçirmeksizin onun adına bir eserin vücuda getirilme imkânının ortaya çıkarılmasıdır.

Müellifin bir eserine dayanmakla birlikte onun adına bir çalışmayı hazırlamanın zorluğu, ilmî ve vicdanî görünmektedir. Şöyle ki: Karâhisârî'nin kendisi, lüğatindeki bilgileri kullanarak örneklediğimiz ayetlerin lafızlarına karşılık koysaydı, acaba hangi

---

⁵ Kur'an Sözlükleri ve Satır Arası Kur'ân-ı Kerîm Tercümeleri hk. bkz. Topaloğlu – Kaçalın, XXXVII, 403.

⁶ Anılan tebliğ, DPU İlahiyat Fakültesi ve TDK tarafından ortaklaşa gerçekleştirilen *Ahterî ve Dönemi Sempozyumunda* "Ahterî'nin İlme Katkısı (Tefsir Örneği)" başlığını taşımaktadır.

⁷ Hayatı ve eserleri hk. bkz. Kılıç, II, 184, 185.

⁸ Bkz. Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 770 [v.dğr.].

mana ve/veya manaları Kur'ânî lafızların altına koymayı tercih ederdi? Bu çalışmasını bir merhale daha ileriye götürerek, satır arası tercümesini ve/veya mealini yapmak durumunda kalsaydı nasıl bir usul takip ederdi? Bu fikri müşahhas bir örnek üzerinde göstermek gerekirse acaba müellif, bismelenin manasını lügatinden hareketle kurguladığımız: *Esirgeyici Allah'ın adıyla* cümlesi ile mi karşılardı? Yoksa mesela: *Rahman ve Rahim olan Allah'ın ismi ile* cümlesiyle mi? Veya bir başka ifade ile mi? Bütün bu soruların cevabı meçhul kalmaya mahkûmdur; lakin lüğatinin dil zenginliğinin ilim dünyasına kazandırılma zarureti de ortada durmaktadır.

Çalışmanın sınırı; müellifin, *Ahterî-i Kebîr*'inin⁹ Kur'ân kelimeleri merkezinde taranmasını, kısa sûreler üzerinden örneklendirmektir. Kısa sûreler ise, Müslümanların çoğunluğunun ezbere bildiği ve günlük ibadetlerinde yaygın olarak kullandıkları Mushaf'ta son on sırada yer olan Fil – Nâs arasındaki sûrelerdir. Bu sûrelere, Kur'ân-ı Kerîm'in anahtarı mesabesinde olan ve başında yer alan Fatıha Sûresi ilave edilmiştir. Bununla aradaki boşluğu ehl-i ilmin ve irfanın doldurması temenni edilmek istenmiş ve çalışma, aşağıda zikredilen usul çerçevesinde yapılmıştır.

Ahterî, *Ahterî-i Kebîr* isimli sözlüğünü¹⁰ fiillere yer vermeksizin sadece masdarını anlamlandırarak oluşturmuştur. Bu sebeple ayetlerde geçen fiil kalıpları, masdar manasına ve ifade tarzına uygun olarak tarafımızdan konulmuştur. Aynı uygulama, ayetlerin içerisindeki edatların, bağlaçların, işaret isimlerinin ve ism-i mevsullerin manasında da gerçekleştirilmiştir. Müellifin eş anlamlı izahlarının, ilgili kelimenin altına konulmasıyla, ayetin toplu manası yaklaşık olarak tebellür etmektedir. Bu durum, müellifin adına satır arası meal yapma imkânı vermekte olduğundan ayetin toplu manası verilmiş, eş anlamlı kelimelerin içerisinde birinci sıradaki seçilmiştir, ancak cümlenin akışına binaen ikinci ve hatta üçüncü sıradaki kelimeleri tercih etme

---

⁹ Çalışmada; [...] ve paranteze alınmaksızın verilen dipnotlarda Ali Bey Matbaası hicri 1292 tarihli nüshası; (...) arasında gösterilen dipnotlarda ise Matbaa-i Âmire 1310 tarihli nüshası esas alınmıştır.

¹⁰ Ahterî, Lüğatinin girişinde İsmail b. Hammad Cevherî (ö. 400/1009)'den istifade ettiğini belirtmekte, fakat onda olmayan ayet atıflarını kendisinin yaptığı akla gelmektedir. Mesela *vahy* Cevherî'de ayet istihsatsızdır, oysa Ahterî bu kelimenin manasını ayete dayandırmıştır. Cevherî'de *irsâ* kelimesi, sadece Hûd, 11/41. ayetiyle, Ahterî'de ise (A'râf, 7/178, Nâziât, 79/42) olmak üzere iki ayetle delillendirilmiştir. Bkz. Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabîyye*, vhy ve rsy maddeleri.

zarureti de olmuş ve bunun gerekçesi belirtilmiştir. Seçilen anlamlar, diğer karşılıkların arasında *yatık* hatla gösterilmiştir.

Çalışmanın sınırını aşmamak için kavramların tarifi yapılmamıştır. Eserin metninde olmayan kısımlar tarafımızdan [...] içerisinde gösterilmiştir. Müellifin üslubunu göstermek amacıyla Arapça kullanımın haricindeki yerlerde Türkçe tercümesi, zaruret görülen yerlerde günümüz Türkçesiyle sadeleştirerek verilmiştir. Müellif, bazı izahları Arapça yaptığı için bu açıklamaları, zorunlu olarak Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Ahterî'nin, çalışmamıza konu ettiğimiz sûrelerin kelimelerini incelemeye geçmeden önce onun sözlüğünün kelimâtu'l-Kur'ân'a uygunluğu hakkında bir ön fikre ulaşmak gerekmektedir. Bir anlamda lügavi tefsir denilebilecek bu ön inceleme, birkaç örnek üzerinden gösterildiğinde, çalışmanın gerekliliği ve imkânı hakkında bir kanaate ulaşılması mümkün olacaktır. Anılan örneklere *Câmiü'l-Mesâil*¹¹ ve *Târîhu Ahterî*¹² eserlerinin de dâhil edilmesinin müellifin, dini terminolojiyi ve Kur'ânî lafızları eserlerinde kullanma vukufiyetini anlamaya yardım edeceği ümit edilmektedir.

a. Müellifin Eserlerinin Kur'ânî Kavramlar Yönünden İncelenmesi

Mustafa Karâhisârî (v. 968/1560-61), sözlüğünde ele aldığı kelimenin imlasını yaptıktan sonra manalarını vermektedir. O, kelimelerin manasını/manalarını açıklarken, yüzlerce ayetin kelimeyle ilgili kısmına atıfta bulunmaktadır. Kelimenin manasını ayetle desteklemek istediğinde çoğunlukla *ve kavluhû Teâlâ* ve *ve minhu kavluhû Teâlâ* ibaresinden sonra ayetin lafzını vermektedir. Ahterî bazen *vücûh* veya *nezâir* olduğunu belirtmeksizin, kelimenin birkaç manasını zikretmekte ve bunlardan bir tanesiyle örtüşen manayı ayetle delillendirmektedir. Türkçe mananın doğru anlaşılmasını teyit etmek için kelimenin izahından veya ayetin lafzından sonra *ey* tefsir edatının ardından o anlamın Arapça'daki karşılığını vermektedir. Müellif, bazen de kelimenin birincil

---

¹¹Muslihiddin Mustafa Şemsuddin Karahisari'nin fıkha dair *Câmiü'l-Mesâil-Ümmü'l-Fetâvâs*ın mahtût üç nüshasından (A-Fatih: 02471; B-Kılıç Ali Paşa: 00339; C-Yazma Bağışlar: 00993) Kılıç Ali Paşa nüshası daha okunaklı olduğu için tercih edilmiştir.

¹²Çalışmada müellifin, muhtasar peygamberler tarihi konusundaki *Târîhu Ahterî*'nin Fatih: 04211-001 numarada kayıtlı el yazma nüshası esas alınacaktır.

manalarını verdikten sonra tali manaları varsa, bunu Arapların kullandığı biçimde *yukâlû* ifadesinden sonra vermekte ve aynı manada ayet bulunuyorsa onunla istihsad etmektedir. Bununla Kur'ân-ı Kerîm'in; Arapların gündelik hayat içerisinde kullandıkları ifadeler üzere indiğine telmihi sezilmektedir.

Yukarıda anlatılan bu nazarî bilgileri *berd* kelimesi üzerinde örneklendirmek mümkündür: “*el-berdü; bi'l-fethi, soğuk ve soğumak, yukâlû: berade 'ş-Şey'ü berden ve bürûden ey: bâriden ve bir nesneyi eğelemek ve minhu: berade'l-hadide bil mibradi*¹³ *ve sövmek şetm gibi... ve soğuk su ile gâsl etmek ve sâbit olmak ve ölmek mevt gibi ve uyumak nevm gibi... ve berade fülânün ey: mâte [öldü]*” ve *kavluhû Teâlâ: (لَا يَذُوقُونَ فِيهَا) (برؤدا)* (Nebe', 78/24) *ey: nevmen [uyku]*”.¹⁴

Müellif, *hüdâ* kelimesinin izahında olduğu gibi bazen de bir kelimenin manalarından birçoğuna ayetle delil getirmektedir.¹⁵ Muslihiddin Karâhisârî; kelimeyi açıklama sadedinde Türkçe manasını özlü verdikten sonra, onun Araplar tarafından cümle içerisindeki kullanım biçimini kısa ve anlaşılır şekilde vermek suretiyle, okuyucuların Arapça okuma ve anlama melekelerini geliştirmektedir. Kanaatimizce lügatinin tercih edilmesindeki sâiklerden birisi de budur. Bu özelliği *vizri* açıklarken¹⁶ de görmek mümkündür.

Ahterî, bazı açıklamalarına ayet ve hadislerden delil getirirken, *hannâs*,¹⁷ *zîkr*¹⁸ ve *hars*¹⁹ kelimelerinde olduğu gibi ahlaki telkinlerde bulunduğu da sezilmektedir. Ahterî'nin çok fazla kullandığı diğer bir metodu da, ayetin lafzına atıfta bulunmaksızın Kur'ân-ı Kerîm'de geçen o kelimenin Mushaf'takine benzer bir lafızla manasını açıklamasıdır. Buna *istihvâz* kelimesi misal verilebilir. Müellif, bunun manalarını: “*gâlib olmak, yukâlû: istahveze aleyhimü 'ş-şeytân*²⁰ *ey: gâlebe olarak belirtmekte ve bu*

¹³ *Demiri, törpü ile törpüledi* manasına gelmektedir.

¹⁴ *Ahterî-i Kebîr*, I, 76, 77; Aynı uygulama için bkz. *el-İzn: Ahterî-i Kebîr*, I, 19.

¹⁵ *Ahterî-i Kebîr*, II, 365; geniş mana izahı ve getirdiği ayet delilleri için bkz. *Kadâ: Ahterî-i Kebîr*, II, 137.

¹⁶ Diğer benzer örnekler için bkz. *Ahdar: Ahterî-i Kebîr*, I, 221; *Rayn*: I, 293; *Zürqâ*: I, 298; *Sücüv*: I, 313.

¹⁷ *Şol şeytandır ki beni âdemin kalbine havale olmuştur. Kaçan zikirden hali olsa vesvese eder ve eğer zikre meşgul olursa tehir eder. (Ahterî-i Kebîr, I, 231).*

¹⁸ Bkz. *Ahterî-i Kebîr*, I, 262.

¹⁹ Bkz. *Ahterî-i Kebîr*, I, 182.

²⁰ Manası: *Şeytan onlara galip geldi* demektir.

kelimeyi içerisinde kullandığı anılan fiil cümlesi, aynı kalıpla (اسْتَحْوَدُ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ) ayetin²¹ bir bölümünü oluşturmaktadır.

Karâhisârî, kelimenin sözlük manasını, aslını ve Arapça'da kullanılış biçimini verdikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'de kullanıldığı manasını da zikretmektedir. *Vahy*²² hakkındaki verdiği bilgiler bunun güzel bir misalini teşkil etmektedir. Müellif, zaman zaman herkesçe manası bilinen *burc*²³ ve *cesed*²⁴ gibi bazı kelimelerin izahında, detay sayılabilecek bilgiler de verebilmektedir.

Müellif, bazen Kur'ânî lafızların halk tarafından bilinen manasını özlü vermekle yetinmekte ve mesela *huşû*'u: *tevazu* ile kısaca açıklamaktadır.²⁵ Bazen de, *iğne*, *ibre* manalarına gelen *hıyât* kelimesi gibi Kur'ân'da nadir geçen ve anlamı çoklarının bilinmeyen kelimelerin de basit manalarıyla yetinmekte ve ayetle istişhad etmektedir.²⁶ Müellif, *sanem* kelimesinde olduğu gibi yer yer Arap dilinin yapısı ve Arapçalaşmış kelimenin menşei hakkında özel bilgiler de vermektedir.²⁷

Karahisârî, ayetlerle örneklendirdiğinden çok daha fazla Kur'ânî kavramı, ayetle delil getirmeksizin açıklamaktadır. Müellif, *Makt* kelimesinde²⁸ olduğu gibi bu kabil kelimelerin anlamı üzerinden cahiliye âdetleri hakkında bilgiler de vermek suretiyle ayetin manasının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Ahterî, bazı yerlerde kelimeyi sarf yönüyle ele alarak onun veznini, manasını, kök aslını, geçirdiği değişikliği/kalb ve değişiklikten sonra kazandığı yeni manasını ve kısaca cümlede kullanılış şeklini açıklamaktadır.²⁹ Müellif, kelimelerin açıklamasında, akılda kalmayı kolaylaştıran zıt manalarını da sıklıkla kullanmaktadır.³⁰

²¹ Mücâdele, 58/19; *Ahterî-i Kebîr*, I, 27.

²² *Ahterî-i Kebîr*, II, 336.

²³ *Ahterî-i Kebîr*, I, 76.

²⁴ *Ahterî-i Kebîr*, I, 160.

²⁵ *Ahterî-i Kebîr*, I, 218.

²⁶ *Ahterî-i Kebîr*, I, 235.

²⁷ *Ahterî-i Kebîr*, I, 380.

²⁸ *Ahterî-i Kebîr*, II, 265.

²⁹ Bu konuda *tûbâ* kelimesi güzel bir örnektir. *Ahterî-i Kebîr*, II, 15.

³⁰ Mesela *Abde*: *Kul ki, hürün zıddı ve hilafıdır...* (*Ahterî-i Kebîr*, II, 26); *men'e*: *zıddül a'tâ...* tabirini kullanmaktadır. (*Ahterî-i Kebîr*, II, 348).

Karâhisârî; *Kur'ân*,³¹ *vahiy*,³² *ayet*,³³ *tefsir*³⁴ vb. Kur'ânî lafızlar hakkında verdiği kısa bilgiler ile okuyucuya şer'î ilimlerin ıstılahlarını, ayet delilli veya istihsadsız olarak kolayca kazandırmaktadır. Ahterî, konusu gereği, baştan sona adı konulmaksızın eş sesli denilen *vücûh* ve eş anlamlı diye tanımlanan *nezâir* ile doludur. Müellif bir kelimenin anlamlarını tekil ve çoğuluyla vermekle, *vücûh* ve *nezâirin* yanında sarf yönüne de açıklama getirmiş olmakta ve Kur'ân'da geçtiği yerlerde okuyucuya aşinalık kazandırmaktadır. Ahterî'nin *vücûh* ile ilgili açıklamalarını; *halîfe*,³⁵ *imam*³⁶ ve *kadâ*³⁷ kelimeleri gibi birkaç örnekle göstermek mümkündür. *Nezâire* ise; *rahmet rüzgârları* manasındaki: *nâşirât*, *mübeşşirât*; ve *azap rüzgârları* anlamındaki: *sarsar*, *aqîm*, *qâsîf* ve *âsîf* kelimeleri örnek verilebilir.³⁸ İlave olarak *Kur'ân*³⁹ ve *Furkân*⁴⁰ kelimeleri de nezâire misal olarak gösterilebilir.

Karahisârî, eserlerinde sebep-i nüzûle,⁴¹ neshe,⁴² kıraat farklarından doğan manalara⁴³ özlü olarak yer vermektedir. Müellif, Garîbu'l-Kur'ân'ın başka dillerden Arapçaya geçerek bu dilin kalıplarıyla şekillenmiş biçimi hakkında da oldukça fazla bilgi vermektedir.⁴⁴ Fıkında namaz,⁴⁵ oruç,⁴⁶ nikâh,⁴⁷ boşanan kadının nafaka hakkı⁴⁸

³¹ “Kur'ân; cem' etmek ve kıraat/okumak manasına da gelir. Okumak anlamı (لَنْ نُزَانَ الْفَجْرِ) (İsrâ, 17/78) ayetinde zikredilmektedir. Kur'ân'a Kur'ân isminin verilmesi, sûreleri içinde topladığı içindir.” (Ahterî-i Kebîr, II, 122).

³² Ahterî-i Kebîr, II, 336.

³³ Ahterî-i Kebîr, I, 67.

³⁴ Ahterî-i Kebîr, II, 101. Müellifin bu konudaki izahı, usul kitaplarındaki bilgilerin çoğunu kapsamaktadır.

³⁵ Ahterî-i Kebîr, I, 127, 128.

³⁶ Ahterî-i Kebîr, I, 57.

³⁷ Ahterî-i Kebîr, II, 137.

³⁸ Ahterî, *Târîhu Ahterî*, vr. 41.

³⁹ Ahterî-i Kebîr, II, 122.

⁴⁰ Ahterî-i Kebîr, II, 99.

⁴¹ Mesela *Zakkûm*: Ahterî-i Kebîr, I, 300. Ayrıca namazın rükünleri hk. bkz. Ahterî, *Câmiu'l-Mesâil*, vr. 38.

⁴² *Neshin* manası hakkında gayet açıklayıcı ve sistematik bilgi vermektedir. Bkz. Ahterî-i Kebîr, II, 303, 304; şeriatın neshi: Ahterî, *Târîhu Ahterî*, vr. 30; evli zânî ve zâniyenin recmi: Ahterî, *Câmiu'l-Mesâil*, vr. 130.

⁴³ Bkz. *Şeğaf*: Ahterî-i Kebîr, I, 352.; *sırat*: I, 371; *vakırne*: II, 352; *zübüür*: I, 294 ve *fark*: II, 99.

⁴⁴ Bkz. *Hasab*: Ahterî-i Kebîr, I, 189; *misk*: II, 341 ve *İsrâil*: I, 31, 32.

⁴⁵ Mesela temizlik/tahare bölümüne abdest ayetiyle (Mâide, 5/6) başlamaktadır (Ahterî, *Câmiu'l-Mesâil*, vr. 6); Avret yerlerinin örtülmesini: (A'râf, 7/31.) ayetiyle (Ahterî, *Câmiu'l-Mesâil*, vr. 30); namaza niyeti: (Beyyine, 98/5.) ayetiyle (Ahterî, *Câmiu'l-Mesâil*, vr. 31); kıraatte eûzü okumayı: (Nahl, 16/98.) ayetiyle (Ahterî, *Câmiu'l-Mesâil*, vr. 34); rüku' ve secdede okunan tesbihleri: (Vâkıa, 56/74) ve (A'lâ, 87/1) ayetleriyle (Ahterî, *Câmiu'l-Mesâil*, vr. 37, 38) birlikte zikretmektedir. Diğer konular için bkz. Ahterî, *Câmiu'l-Mesâil*, vr. 69, 70.

⁴⁶ Ahterî, *Câmiu'l-Mesâil*, vr. 91.

⁴⁷ Ahterî, *Câmiu'l-Mesâil*, vr. 105.

bahislerini ayetlerle teyit etmektedir. Müellif, fetvalarını ayetle güçlendirmeyi *vedîa*,⁴⁹ *vekâle*,⁵⁰ *kefâle*⁵¹ akitlerini ve *şâhitlik meselesini*⁵² işlerken de sürdürmektedir.

Şemseddin Karahisârî'nin peygamberlerin hayatından bahseden *Tarih*'i ise, tam manasıyla Kur'ân-ı Kerîm'in kıssalarına müracaat ederek telif ettiği bir eseridir. Müellif, bu eserini Kur'ân'da cinlerin yaratılışıyla başlatmakta⁵³ ve Hz. Âdem'in yaratılış devresini ve şeytanın imtihan edilmesini meleklerle olan karşılıklı konuşmalarla ayet ayet⁵⁴ işlemektedir. Müellifin, yaşadıkları tarihi sıraya göre hayatını ele aldığı az sayıdaki diğer peygamberler: İdrîs,⁵⁵ Nûh,⁵⁶ Hûd,⁵⁷ İbrâhîm⁵⁸ ve Muhammed (a.s.)'dir.⁵⁹ Yukarıda sunulan bütün bu veriler göstermektedir ki Ahterî, Kur'ânî lafızlara ve onun dil yönüne vakıf bulunmakta ve lügatinin, kelimâtu'l-Kur'ân'ın bütününe karşılayacak hacimde olduğunu pratiğe çıkarmak gerekmektedir.

b. Ahterî'nin Lügatinin Fâtiha ve Fîl-Nâs Sûreleri Özelinde Kelimâtu'l-Kur'ân Yönünden İncelenmesi

Fatiha Sûresi

الرَّحِيمِ	الرَّحْمٰنِ	اللّٰهِ	بِسْمِ	1
Rahmetten müştak bir isimdir, <i>esirgeyici</i> manasına [I, 273].	Rahmetten müştak bir isimdir, <i>esirgeyici</i> manasına rahîm gibi. [I, 273].	İl [kökünden]: <i>Allah</i> Teâlâ, ahid ve	<i>Ad</i> , cem'i esmâ ve esâmî	

⁴⁸ Talâk, 65/6; Ahterî, *Câmiu'l-Mesâil*, vr. 121.

⁴⁹ Ahterî, *Câmiu'l-Mesâil*, vr. 148.

⁵⁰ Ahterî, *Câmiu'l-Mesâil*, vr. 245.

⁵¹ Ahterî, *Câmiu'l-Mesâil*, vr. 251.

⁵² Ahterî, *Câmiu'l-Mesâil*, vr. 169.

⁵³ Cinlerin yaratılışı meyanında (Rahmân, 55/15.) ayetini sevk etmektedir. Ahterî, *Târîhu Ahterî*, vr. 1, 2.

⁵⁴ Ahterî, bu konularda ana hatlarıyla şu ayetleri şahit olarak getirmektedir: Bakara, 2/30-32; Sâd, 38/73-86; İnsân, 76/1; Hicr, 15/26; İsrâ, 17/64. Ahterî, *Târîhu Ahterî*, vr. 2-9.

⁵⁵ Enbiyâ, 21/35; Ahterî, *Târîhu Ahterî*, vr. 28.

⁵⁶ Ahterî, *Târîhu Ahterî*, vr. 30-32, 35, 38, 39, 41.

⁵⁷ Ahterî'nin bu konuda atıfta bulunduğu ayetler şunlardır: Hûd, 11/52; Ahkâf, 46/24; Kamer, 54/20. Ahterî, *Târîhu Ahterî*, vr. 35, 38, 39, 41.

⁵⁸ Konuyla alakalı zikrettiği ayetler: En'âm, 6/76-78'dir. Ahterî, *Târîhu Ahterî*, vr. 42-69.

⁵⁹ Ahterî, *Târîhu Ahterî*, vr. 69-74.

		karabet [I, 52].	gelir [I, 33]. ⁶⁰
Esirgeyici Allah'ın adıyla			
العَالَمِينَ	رَبِّ	لِلَّهِ	أَلْحَمْدُ 2
<i>Mahlûkatın her birisi, cem'i, kesri lam ile avâlim gelir ve esnaf-ı halka âlemîn derler [II, 59].</i>	Rabb: Esmullahtan bir isimdir. Bilâ izafet, gayra ıtlak olunmaz ve mâlik ve sâhib ve seyyid manasına da gelir. Kemâ yukâlû: Rabbü külli şey: mâlikuhu. Ve rabbüddâr: sahibüddâr. Ve dahî <i>besinlemek</i> ve tamam etmek ve ziyade eylemek ve cem' eylemek manasına masdardır. [I, 265].	İl: Allah Teâlâ, ahid ve karabet [I, 52].	Övmek [I, 199].
Övmek, mahlûkatın her sınıfının mâliki,			
الرَّحِيمِ	الرَّحْمَنِ		3
Rahim/Esirgeyici	Rahmân/Esirgeyici		
[Rahmân, Rahîm] esirgeyici,			
الدِّينِ	يَوْمِ	مَالِكِ	4
Taat, âdet, tarik, alamet, şan, şe'n/durum/hal, ceza, mükâfat... [I, 257-58].	Gündüz ki, tulûu şemsten gurubu şemse varınca olan zamana derler örfen, lakin şeriatte fecri sani tuluundan gurubu şemse varıncadır ve lügatte mutlakan vakit manasıdır. [II, 383].	Melîk, Melik, padişah, kâdir, mutasarrıf ve sâhib mâlik... [II, 275].	
Ceza – mükâfat gününün kâdiri/sahibi olan Allah içindir.			
وَأَيَّكَ نَسْتَعِينُ	أَيَّكَ نَعْبُدُ		5
Avn: Yardım etmek ve kimseye arka olmak... [II, 67-68].	Abd: Kul ki, hürün zıddı ve hilafıdır... ubudiyet: kulluk, aslında zillete ve huzuua derler... ibadet: taat ve kulluk etmek... âbid: taat ve kulluk edici... [II, 26].		
[Allah'ım! Yalnız] sana taat ve kulluk eder ve yalnız bize yardım etmeni [arka olmanı] isteriz.			
الْمُسْتَقِيمِ	الصِّرَاطِ	أِهْدِنَا	6
Doğru/luk	Yol, tarik	Hüdâ: Delalet ve irşat manasına müstameldir ki	

⁶⁰ [...] ve paranteze alınmaksızın verilen dipnotlar *Ahter-i Kebîr*'in 1292, (...) ise 1310 tarihli nüshasını göstermektedir.

<i>Doğruluk</i> [I, 29].	gibi sirat ve zirat demek dahi lügattendir [I, 371].	hilafî dalaletle derler... Allah'ın kitabında hidayet üç şekilde gelmiştir: 1. Müteaddî olarak: ihdinessıratı müstekim, 2. ...billam: elhamdülillahillezi hedânâ li haza... 3. ...bi ilâ: vehdinâ ila sevaisırat... [II, 365].		
<i>Bize doğruluk yolunu göster [bizi doğruya irşat et].</i>				
وَالصَّالِينَ	غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ	أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ	صِرَاطَ الَّذِينَ	7
Dâll: <i>Azıcı ve azdırıcı</i> . Dâlletü: behâimden evin bilmeyip yabana gider davar... <i>Dalle</i> : Helak ve Dâa/kaybetti [I, 391].	<i>Hışım etmek ve kakmak</i> [II, 79].	Nüûme: yumuşaklık... En'amellahü aleyhi sabahahü, en'amellahüaleyhi minenni'meti... Zâde/ziyade; [II, 314]; İn'am: <i>ihsan etmek</i> [I, 62].	<i>Yol, tarik</i> gibi [I, 371].	
<i>Üzerlerine ziyadesiyle ihsan ettiklerinin yoluna; hışım edilenlerin/kakıştırılanların, azıcı ve azdırıcıların yoluna değil. Âmin: Allah'ım! [Duamızı] kabul et.⁶¹</i>				

Fatiha Sûresi'nin kelimelerinin Ahterî-i Kebîr'de yer alan karşılıklarına dayalı olarak anlamı verildiğinde ortaya çıkan meal, gayet anlaşılır bir üsluptadır. Sûredeki *Rahmân* ve *Rahîm*in manaları, *esirgeyici* ile karşılandığı için aynen korunmuştur. Ancak müellifin bu tercihini, Türkçede yaygın kullanılan *Allah esirgesin* dua cümlesine dayanarak herkesin anlaması maksadıyla mı, yoksa bu iki ismin anlamını tam karşıladığı için mi yaptığı bilinmemektedir. Bu yüzden *Rahman* ve *Rahim* lafızları, üçüncü ayetin mealinde tarafımızdan konulmuştur.

Sûrenin dördüncü ayetinde yer alan *dîn*in karşılıklarından son sırada yer alan *ceza – mükâfatı* ve *mâlikin sahip, kâdir* anlamları, manaya daha uygun olduğu için seçilmiştir. Beşinci ayetin mealindeki *isteriz* ilavesi, *nesteîn* kelimesindeki talep manasına binaen tarafımızdan yapılmıştır. Aynı şekilde *avnin* anlamlarından *arka olmak, yardımdan* daha geniş anlama delalet ettiği için parantez içerisinde meale alınmıştır. Altıncı ayette bulunan *hidayetin* birinci manası olan *delaletin dalaletle* karıştırıldığı ve manası bazı kimselerce bilinmediği için *göstermek* Türkçe karşılığı ve yanına ikinci manası olan *irşat* konulmuştur. Son ayetin *mağdûb* kelimesine ikinci karşılık olarak getirilen *kakmak*, Allah'ın rızasından uzaklaştırılanların, tıpkı ilahi

⁶¹ Ahterî, *Âmîni*: *Allahümme ıstecib demek olur* ifadesi ile anlamlandırmaktadır (*Ahterî-i Kebîr*, I, 57).

rahmetten kovulan şeytan⁶² örneğinde olduğu gibi, itilen – kakılan kişi görünümünü çağrıştırdığı için meale konulmuştur.

Fil Sûresi

الفيل	بأصحاب	رَبِّكَ	كَيْفَ فَعَلَ	أَلَمْ تَرَ	1
Zayıf kişi ve dahi bir meşhur canavarın adıdır ki âmme tahrif edip pîl derler (II, 138-39).	sahib: yoldaş, gözcü, refik, muin... (I, 458).	Esmullahtan bir isimdir... mâlik ve sâhib, seyyid manasına da gelir. [I, 265].	fi'l: iş, amel gibi (II, 128).	Ra'y: Görmek, nazar manasına. Fikre, tedbire dahi derler... Ru'yet: görmek, bilmek (I, 333).	
Rabbinin fil yoldaşlarına nasıl iş ettiğini görmedin mi?					
فِي تَضَلِيلٍ	كَيْدَهُمْ	أَلَمْ يَجْعَلْ	2		
dalle: helak... dalal/dalale: helak olmak gaib olmak, yol azmak... dalle... I, 488. Tadril: azdırmak, yoldan çıkarmak [II, 118]	mekr etmek, mualece etmek, kusmuk, çakmağın ateşi hemen yakmaması, cenk etmek... (II, 221).	ca'l: 1.yaratmak... 2.sayruret... 3.tesmiye... 4.ahz ve şuru' etmek... (I, 204).			
Onların mekrini/cengini helake çevirmedi mi?					
أَبَابِيلَ	طَيْرًا	وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ	3		
İbbâle: Bir büyük kucak odun, huzme-i kebire manasına ve bir bölük cemaat, cem'i ebâbîl gelir. [I, 5].	Tayr: tâirin cem'idir. Tâir: kuşa derler... tayr: uçmak manasına mastar... [II, 17].	İrsâl: göndermek, salıverip uzatmak [I, 22].			
Onların üzerlerine [sürüler halinde] kuşları gönderdi					
مِنْ سَجِيلٍ	بِحِجَارَةٍ	تَرْمِيهِمْ	4		
Siccîl: cehennem oduyla pişmiş balçıktan bir nevi taştır ki üzerinde esma-i kavim yazılmıştır... termihim bihicaratim... [I, 312].	Su üstünde olan kabarcık, taşa dahi derler [I, 178].	Ramy: atmak, elden ok taş vb şey atmak [I, 288].			
Onlara atıyorlardı cehennem oduyla pişmiş balçıktan bir nevi taşı					
مَأْكُولٍ	كَعَصْفٍ	فَجَعَلَهُمْ	5		
Ekl: yemek. Ükl: şol nesne ki ekl olunur ola [I, 51].	Gök ekin, ekin yaprağı, kesbetmek, yel katı/sert esmek, ekini vakitsiz biçmek, kuru ot ve onun pâresi/parça... keasfin mekül: danesi yenilmiş ve samanı kalmış ekin... (II, 53).	ca'l: 1.yaratmak... 2. sayruret 3. tesmiye... 4. ahz ve şuru' etmek... (I, 204).			
Derken onları yenilmiş ve samanı kalmış gök ekin yaprağı gibi kılıverdi.					

⁶² Âl-i İmrân, 3/36; Hicr, 15/34; Sâd, 38/77 [v.dğr.].

Fîl Sûresi'nin ilk ayetindeki *Rabb*, *Allah'ın isimlerinden birisidir* açıklamasından dolayı ve *yoldaş*, *eshâbın* ilk manası olduğu için meale aynen alınmıştır. *Fîl* hakkındaki *bir canavarın adıdır* açıklaması, sözlüğün tamamında diğer hayvanlar hakkında da kullanılmakta ve bu karşılığın, müellifin çağında kullanılan bir yaygın tabir olduğunu düşündürmektedir. Sûrenin konusu bir çeşit savaş olduğu için ikinci ayetindeki *keyd'in mekr* ve *cenk* manaları, *tadlîlin helak* manası ve *ca'lin* sayrûret manasına *çevirmek* karşılığı tercih edilmiştir. Üçüncü ayetindeki *bir bölük cemaat* anlamına gelen *ibbîlin* çoğulu olduğu için *ebâbile* “peş peşe ve bölükler halinde” manasını kazandırmak için *sürüler halinde* anlamı verilmiştir.

Sûrenin dördüncü ayetindeki *siccîlin* manası, olduğu gibi meale alınmıştır. Son ayetin mealindeki *yenmiş gök ekin yaprağı* anlamı, fülle desteklendiği ve genelde gençlerin katıldığı ordunun gücünü çağrıştırmaları için özellikle tercih edilmiştir. Zira *gök ekin*; dikliği, dinçliği, sağlamlığı ve Yunus'un benzetmesiyle ömrün gençlik yıllarını temsil etmektedir. *Derken* ve *kalıverdi* ifadeleri, *ca'lin sayrûret* ve *fe* harfinin *ta'kîb* manası taşıdığını düşünmemize binaen getirilmiştir.

Kureyş Sûresi

قَرِيْشٍ			لَايْلَافٍ	1
karş: <i>kesbetmek</i> , <i>cem' etmek</i> . Kureyş: Deniz içinde bir büyük canavarın adıdır ki, dvş/(...) olduğu gemiyi oynatıp ğark eden, oddan/ateş gayri nesne ile men olunmaz, derya canavarlarına galiptir, eline gireni yer. Bu ecilden Araptan bir kabileye Kureyş diye tesmiye olundu, <i>halkı kahhâr, galip kimseler</i> olduğu için... (II, 152).			Üns tutmak, <i>dostluk</i> (I, 66).	
[Servet kesbedip cem eden, sair kabilelere galip gelen] Kureyş'i dost kıldığı için,				
وَالصَّيْفِ	الشِّتَاءِ	رَحْلَةً	اِيْلَافِهِمْ	2
Yaz günü ki fusul-i erbaadandır. Ve dahi udûl etmek... (I, 479).	Kış... (I, 428).	<i>Göçmek</i> irtihal gibi... ruhle: yönelip gittikleri taraf, şol kimseler ki onlar için irtihal olunur, <i>kuvvet</i> manasına da gelir (I, 341).	Üns tutmak, <i>dostluk</i> (I, 66). İl: me'nûs olmak [I, 53].	
[Onların] dostlukları, kış ve yaz göçleriyle [onlara kuvvet kazandırdığı] için,				
هَذَا النَّبِيِّ	رَبِّ	فَلْيَعْبُدُوا	3	
ev...(I, 115).	Esmaulahtan bir isimdir... <i>mâlik, sâhib, seyyid... besinleyici</i> manasına da gelir. [I, 265].	Abd: Kul ki, hürün zıddı ve hilafıdır... Ubudiyet: kulluk, aslında zillate ve huzuua derler... ibadet: <i>taat ve kulluk etmek</i> ... âbid: <i>taat ve kulluk edici</i> ... (II, 26).		

Bu evin Sahibine/Mâlikine [insanların Besinleyicisine] taat ve kulluk etsinler!				
مِنْ خَوْفٍ	وَأَمْنَهُمْ	مِنْ جُوعٍ	الَّذِي أَطْعَمَهُمْ	4
tevakkuu mekruh için insana arız olan korku... (I, 293).	emn/emân: eminlik yani korkusuzluk. (I, 71).	Açlık dedikleri halet ki zıddı şeb'dir... (I, 215).	Taam: her nesne ki yenir ola, nadiren buğday murad olunur, tadılan her şey su bile taamdır. Et'ametın nahletü. Edrake semeruhâ... (II, 10).it'âm: taamlandırmak [I, 40].	
O ki, onları açlıktan her taamla taamlandırdı, bekledikleri hoşnutsuzluklardan arız olan korkulardan emin kıldı.				

Kureyş Sûresi'nin ilk ayetinde, *Kureyş* kabilesinin diğer kabileler nezdindeki konumunu çok güzel ifade eden sözlük manası, parantez içi uzun cümleyle meale alınmıştır. İkinci ayetinde yer alan *rihlenin* kök manalarından birisi olan *kuvvet* de Kureyş'in ticaret yoluyla gücünü artırmasına atıfta bulunması açısından meale nakledilmiştir. Üçüncü ayette yer alan *Rabb* kelimesinin *sahip* ve *mâlik* manası, *Allah'ın evi* anlamını daha çok çağrıştırdığı için tercih edilmiştir. *Rabbın besinleyici* manası, Kureyş halkına emniyet ve güvenle birlikte gelen *bol rızka* ve bir sonraki sûrede *miskin ve yetimleri doyurma konusunda cimrilik etmemeleri* gerektiğine, zira rızkı verenin Allah olduğuna işaret etmek üzere parantez içinde verilmiştir.

Son ayette yer alan *havf* kelimesinin sözlükte yer alan karşılığı aynen meale aktarılmıştır. Müellifin, *yenilen ve tadılan her şey, su bile taamdır* ifadesine dayanarak *it'âma taam* manasının verilmesi uygun bulunmuştur. Anlaşılmakta kısmen zorluk çıkarmasına rağmen *it'âma*, akla ilk gelen *doyurmak* manası, hem lügatte yer almadığı ve hem de açları da düşünerek sofradan doymadan kalkmayı akla getirmesi için onun, *taamlandırmak* manası meale alınmıştır. Ayrıca bu tercih, açların doyurulmasının bir sonraki sûrede aynı kelimeyle vurgulanması ve böylelikle onun, sûreler arasındaki münasebete daha uygun düşmesi hasebiyle yapılmıştır.

Mâûn Sûresi

بِالَّذِينَ	يُكذِّبُ	أَرَأَيْتَ الَّذِي	1
Din: taat, âdet, tarik, alamet, şan, şe'n/durum/hal <i>mükâfat</i> ... (I, 323).	kizb/kezib: <i>yalan</i> söz söylemek... (II, 198). [Tekzîbin manasına rastlayamadık]	Ra'y: <i>Görmek</i> , nazar manasına. Fikre, tedbire dahi derler... Ru'yet: <i>görmek</i> , bilmek (I, 333).	

Ceza – mükâfaat gününü yalanlayanı gördün mü?			
الْيَتِيمِ	يَدُعْ	فَذَلِكَ الَّذِي	2
Yetim: <i>Anası ve atasından yalnız kalan sabi...</i> (II, 470).	<i>def etmek, terk etmek... yedüül yetim: yedfeuhu.</i> (I, 307).		
İşte o, anası ve atasından yalnız kalan sabiyi def ve terk eder,			
الْمِسْكِينِ	عَلَى طَعَامِ	وَلَا يَحْضُ	3
Miskin: <i>hiç nesnesi olmayan</i> [II, 242].	Taam: her nesne ki <i>yenir</i> ola, nadiren buğday murad olunur, <i>tadılan her şey su</i> bile taamdır (II, 10).	Kandırmak <i>tahrid</i> ve <i>hass/teşvik</i> gibi... (I, 240).	
Ve hiç nesnesi olmayana yiyecek – içecek vermeyi teşvik etmez.			
لِلْمُصَلِّينَ	فَوَيْلٌ		4
salat: <i>dua, hüdadan rahmet, salevatı mefruzadan birisi.</i> (I, 471). Tasliye: <i>namaz kılmak, salavat getirmek ve odda ısınmak</i> [I,117]		<i>Cehennemde bir derenin adıdır ki vadi-i veyl derler. Ve dahi vaid ve tehdid makamında kullanılır.</i> (II, 444-45).	
Cehennem deresi o namaz kılanlara ki,			
سَاهُونَ	عَنْ صَلَاتِهِمْ	الَّذِينَ هُمْ	5
sehv: <i>gafil</i> oldu... (I, 424).	salat: <i>dua, hüdadan rahmet, salevatı mefruzadan birisi...</i> (I, 471).		
Onlar, namazlarından gafilirdirler,			
يُرَاؤُونَ	الَّذِينَ هُمْ		6

[namaz ve dualarını] gösteriş için yaparlar,			
	الْمَاعُونَ	وَيَمْنَعُونَ	7
Ma'n: <i>az nesne şey-i kalil manasına, ve dahi âsân keniz/? nesne, kolay, az</i> (II, 321).		men': <i>ziddül a'tâ...</i> (II, 348).	
Ve [verilmesi kolay] az nesneyi [bile] vermezler.			

Sûrenin ilk ayetindeki *tekzîb* masdarına lügatte rastlanılmadığı için, *kizb* sülasi masdarına ettirgenlik anlamı yüklenerek mana verilmiştir. *Ru'yet* köküne görmek, *dîn* kelimesine ise *ceza – mükâfaat* manası tercih edilmiştir. İkinci ayette yer alan *yetimin* sade ve efradını câmi tarifi meale aynen alınmıştır. *Yedü'u* fiiline verilen *def* ve *terk etmek* manalarının her ikisi de yetimin gündelik hayatında maruz kaldığı muameleyi ifade ettiği için meale konulmuştur. Üçüncü ayette, *taama* yüklenen *yenilir, tadılır her şey* manası ve *miskinin hiçbir nesnesi olmayan kişi* anlamı da ayetin maksadını anlatmaya elverişliliğinden dolayı olduğu gibi alınmıştır. *Lâ yehudduya* ilk anlam olarak verilen *kandırmak* (ki müellifin döneminde *aldatmak* anlamında değil, *ikna etmek* manasında kullanıldığını tahmin etmekteyiz) anlamı, ayetin siyakına uygun düşmediği

için ikinci ve üçüncü anlam olarak verilen ve *teşvik* manası taşıyan *hard* ve *hass* kelimelerinin tercümesi meale alınmıştır. Ancak, *kandırmanın* tahmin ettiğimiz gibi *ikna etmek* anlamının meale alınmasının daha uygun olacağını düşünmekteyiz. Zira bu takdirde ayet, “*imkân sahiplerini, miskinleri taamlandırınca kadar ikna etmeye çalışmaz*” manası kazanmış olacaktır.

Namazlarını layığıyla kılmayanların halinden bahseden 4 – 6. ayetlerdeki *veyle cehennem deresi* anlamı, tehdidi daha güçlü ifade ettiği ve onu müşahhaslaştırdığı için alınmıştır. Aynı şekilde *sehvin gafil* manası, *namaz kılmaktan gafil* ve *namaz kılarken gaflet üzere bulunmak* manalarına şamil olduğundan beğeniyle meale nakledilmiştir. Altıncı ayetteki *yürâûn* fiilinin masdarına müellifin lügatinde rastlanılmamakla birlikte, Türkçede de kullanılan ve aynı kökten türetilen *mürâi* kelimesinden hareketle *gösteriş yaparlar* manası verilmiştir. Son ayetteki *men’e*, *atânın zıddı* olması hasebiyle *vermemek* manası tercih edilmiştir. *Ma’nın*, *az nesne* ve *kolay* manalarının, ayetin akışına ve cimriliğin boyutunu anlatmaya uygunluğundan dolayı, *verilmesi kolay az nesneyi bile* şeklinde birleştirilmesi tercihe şayan görülmüştür.

Kevser Sûresi

الْكَوْثَرُ	أَعْطَيْنَاكَ	أَنَا	1
Kevser: <i>Uçmak ırmaklarından bir ırmağın adıdır ve dahi hayrı ve ihsanı çok olur kişi... mutlak kesrete dahi derler... (II, 218).</i>	A'tâ: <i>Bahşiş ve ihsan... Beytülmalde asker ve Müslümanların fakirleri için verilen şeydir denildi. (II, 56).</i>		
Şüphesiz biz sana Kevser'i ihsan ettik,			
وَأَنْحَرُ	لِرَبِّكَ	فَصَلِّ	2
Nahr: <i>Boğazlamak, namazda sağ eli sol eli üstüne komak, sadr manasına da gelir... (II, 369).</i>	Esmullahtan bir isimdir... mâlik ve <i>sâhib</i> ve seyyid manasına da gelir. [I, 265].	Salli/salat: <i>dua, hüdadan rahmet, salevatı mefruzadan birisi. (I, 471).</i>	
O halde Sahib'in için namaz kıl ve [kurban] boğazlayıver.			
هُوَ الْأَبْتَرُ	إِنَّ شَانِكَ		3
Ebter: <i>betr: kesmek, kat' gibi... ebter: kuyruğu kesik hayvan. (I, 88).</i>	Şâni: <i>şenû': buğz ve adavet etmek... şünûet: irak olmak. (I, 449).</i>		
Şüphesiz sana buğzedendir, o soyu kesik.			

Sûrenin ilk ayetinde yer alan *atıyyenin bahşış ve ihsan* manalarından ikincisinin tercih edilmesinin sebebi, *bahşışın bir hizmet karşılığında gönül almak için az miktarda verilen hediye*yi çağrıştırmasıdır. Hâlbuki Kevser'in *bütün cennet pınarlarının kaynağını teşkil eden köklü nehri ve çokluk, iyilik ve hayrı çok olan kişi* manaları,⁶³ *ihsan* manasının tercih edilmesine mesnet teşkil etmiştir. Mealde Kevserin olduğu gibi bırakılması ise, az önce işaret edilen anlamlara da delalet etmesi nedeniyledir. İkinci ayetteki *Rabb* kelimesinin anlamları arasındaki *Sahibin* meale alınma sebebi, ayetin taşıdığı mana ve maksada uygunluğundan dolayıdır. Zira ayet sonunda yer alan kurban boğazlama emrinde kurbanlık hayvan, sahibine itiraz etmeden boynunu uzatmaktadır. Kulun da tıpkı bu kurbanlık hayvan gibi sahibinin emirlerine boynunu bükmesi gerektiği, *sahip* kelimesi ile zihinde daha kolay canlanmaktadır. Zaten ayetin başındaki *namaz kıl* emrinde de şeklen boyun bükme ve elleri bağlamak mevcuttur. Bu hal de kurbanlık hayvanın ayaklarının bağlanmasıyla mana paralelliği arz etmektedir. *Boğazlayıver* manasının verilmesi ise, *venharın fesalli* emrine atfedilmesinden dolayıdır. Zira bu fiilin başındaki *fe* harfi *sebe*p manasına gelmekle,⁶⁴ ilahi ikram ve ihsanlar karşısında emri alır almaz gereğinin hemen gerçekleştirilmesi ve İsrailoğulları gibi kurban kesmekte bahane üretmemek gerektiğini⁶⁵ hatırlatmaktadır.

Sûrenin son ayetinde bulunan *şunûet* masdarına verilen *buğz ve düşmanlık etmek* manalarından birincisi, olduğu gibi tercih edilmiştir. Bunun sebebi, *buğzun* içlerindeki düşmanlığı ifade etmesi ve düşmanlarının Rasûlullah'a (s.a.v.) karşı besledikleri düşmanlığın, dışarıya yansıtıklarından daha büyük olmasından⁶⁶ dolayıdır. *Kuyruğu kesik hayvan* manasına gelen *ebtere soyu kesik* manasının verilmesi, ayetin siyakına uygunluğundan ve Arapların onu bu manada kullanmalarından dolayıdır.

---

⁶³ Buhârî, Tevhîd, 22; Tirmizî, Sıfatu'l-Cenne, 4, 27; Dârimî, Rikâk, 111; İlgili hadislerden hareketle Kevser'in, Firdevs cennetinden doğduğuna hükmedilebilmektedir. Ayrıca bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah et-Türkî, XXIV, 679-685.

⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IX, 6193.

⁶⁵ Bakara, 2/67-71.

⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/118.

Kâfirun Sûresi

الكَافِرُونَ	يَا أَيُّهَا	قُلْ	1
Küfr: <i>zıddı iman</i> , cühudu nimet, setretmek, kefera nimetallah: zıddı şükr... kâfir: <i>setredici</i> bu manadandır ki ikinciye kâfir derler, bezri türab ile setrelediği için. Kâfir, <i>Allah'ın nimetini gizleyen...</i> (II, 211).		Kavl: <i>Söz söylemek</i> , cemi ekvâl ekâvîl gelir. (II, 186).	
Söz söyle ki: “Ey Allah’ın nimetini gizleyen imansızlar”			
مَا تَعْبُدُونَ	لَا أَعْبُدُ		2
Abd: Kul ki, hürün zıddı ve hilafıdır... ubudiyet: kulluk, aslında zillete ve huzuua derler... ibadet: taat ve kulluk etmek... âbid: <i>taat ve kulluk edici...</i> (II, 26).	ibadet: <i>taat ve kulluk etmek...</i> âbid: <i>taat ve kulluk edici...</i> (II, 26).		
Sizin kulluk ettiklerinize taat ve kulluk etmem.			
مَا أَعْبُدُ	عَابِدُونَ	وَلَا أَنْتُمْ	3
...ibadet: taat ve kulluk etmek... âbid: <i>taat ve kulluk edici...</i> (II, 26).	...âbid: <i>taat ve kulluk edici</i> (II, 26).		
Siz de benim taat ve kulluk ettiğime kulluk ve taat ediciler değilsiniz.			
مَا عِبَدْتُمْ	عَابِدٌ	وَلَا أَنَا	4
...ibadet: taat ve <i>kulluk etmek...</i> âbid: taat ve kulluk edici... (II, 26).	...âbid: <i>taat ve kulluk edici</i> (II, 26).		
Ben de sizin kulluk ettiklerinize taat ve kulluk edici değilim.			
مَا أَعْبُدُ	عَابِدُونَ	وَلَا أَنْتُمْ	5
ibadet: taat ve kulluk etmek... âbid: <i>taat ve kulluk edici...</i> (II, 26).	...âbid: <i>taat ve kulluk edici</i> (II, 26).		
Siz de benim taat ve kulluk ettiğime kulluk ve taat ediciler değilsiniz.			
وَلِي دِينٍ	لَكُمْ دِينَكُمْ		6
Din: <i>Taat</i> , âdet, <i>tarik</i> , alamet, şan, şe'n/durum/hal ceza, mükafaat... (I, 323).	Din: <i>Taat</i> , âdet, <i>tarik</i> , alamet, şan, şe'n/durum/hal ceza, mükafaat... (I, 323).		
Sizin taat âdetiniz size, benim taat yolum banadır.			

Sûrede yer alan *kul* emrinin karşılığı olarak *söz söylenin* tercih edilerek günümüzde yaygın kullanılan *de ki* manasının ihmal edilmesi şu gerekçeye dayanmaktadır: *Söz söylemek*, muhatabın hizasından konuşmaya ve onunla anlaşmaya ve onu ikna etmeye daha çok işaret etmektedir. Oysa *de ki* ifadesinde biraz buyurganlık ve *söyleyeceklerini söyle ve bırak* gibi bir mana sezilmektedir. Gerçi bu ikinci mana *mübelliğe tebliğ etmek düşer*⁶⁷ düsturunu çağrıştırmaktaysa da, ilk mana Rasûlullah'ın

⁶⁷ Mâide, 5/99; Nahl, 16/35; Nûr, 24/54 [v.dğr.].

(s.a.v.) tebliğini, kendisini helak edercesine yaptığına⁶⁸ delalet etmektedir. *Kâfir* kelimesinin manası, olduğu gibi meale aktarılmış ve küfrün, *imanın zıddı* manası *kâfirin* manasına ilave edilerek *Ey Allah'ın nimetini gizleyen imansızlar* manası kurgulanmıştır.

İkinci ayette, *ibadetin* manası, Fatiha Sûresi'nde olduğu gibi *taat ve kulluk* etmek olarak verilmiştir. Ancak *kâfirlerin* taptıklarının ibadete layık varlıklar olmadığına vurgu yapmak üzere *sizin kulluk ettiklerinize* manası tercih edilmiştir. Üç ve altıncı ayetlerde *kâfirlerin* de Rasûlullah'ın (s.a.v.) ibadet ve taat ettiği Allah'a kulluk etmeleri gerektiğine işaret etmek üzere *ibadet için*, onlar hakkında da *ibadet ve taat* ifadesinin kullanılması benimsenmiştir. Son ayette *dine*, *kâfirlerin* inanç ve kültürü, atalar kültü olarak devam ettiği⁶⁹ için *taat âdeti*, müminler için ise *sırat-ı müstekîme* de işaret etmesi hasebiyle *taat yolu* manasının verilmesi münasip görülmüştür.

Nasr Sûresi

وَالْفَتْحُ	اللَّهِ	نَصْرٌ	إِذَا جَاءَ	1		
Feth: Zıddül iğlâk, yani açmak, yardım, hüküm... (II, 109).	İll: Allah Teâlâ, ahid ve karabet [I, 52].	Nasr: Yardım eylemek ve muavenet etmek, atâ, ityân, matar manasına da gelir... (II, 383).	Cey'etü: gelmek, Câe yecîü, mecîen: etâ... [I, 172].			
Allah'ın yardım eylemesi ve açması [fethi] geldiğinde						
أَفْوَاجًا	اللَّهِ	فِي دِينٍ	يَدْخُلُونَ	النَّاسِ	وَرَأَيْتَ	2
Efvaca: fevc: bölük, yani cemaati nâs ve dahi ivmek manasına masdardır... (II, 134).		Din: Taat, âdet, tarik, alamet, şan, şe'n/durum/hal ceza, mükâfat... (I, 323).	Duhûl: girmek... (I, 302).	Nas: Âdem oğlanı, aslı ünâs idi. (II, 377).	Raeyte: Görmek, nazar manasına. Fikre, tedbire dahi derler... (I, 333).	
Âdem oğlanlarını Allah'ın taatine [iverek] bölük bölük giriyorlar gördüğünde,						
تَوَابًا	إِنَّهُ كَانَ	وَاسْتَغْفَرَهُ	رَبِّكَ	بِحَمْدٍ	فَسَبِّحْ	3
Tevvab: Mübalağa ile tevbe kabul edici. Tevbe: günahahtan rücu etmek, pişman olmak (I,	Kevn: Olmak ve dahi vücud manasına da gelir... (II, 221).	İstiğfâr: örtmek, tağtıye, istağferallahe li zenbihi: Talebel mağfirate fe ğafera leh...	Ğafr: setr, Rabb: Esmullahtan bir isimdir. .... Mâlik, sâhib ve seyyid manasına da gelir. Besinlemek,	Hamd: Övmek [I, 199].	Sebbih: ...Ayıplardan münezzeh kılmak... (I, 386).	

⁶⁸ Yûnus, 10/99; Şuarâ, 26/3.

⁶⁹ Bakara, 2/170; Mâide, 5/104; A'râf, 7/28 [v.dğr.].

171).		(II,71).	tamam etmek, ziyade eylemek, cem' eylemek... [I, 265].		
Artık Mâlik'ini övgüyle ayıplardan münezzehten kıl ve O'ndan affını iste! Şüphesiz O, mübalağa ile tevbe kabul edicidir.					

Sûrenin ilk ayetindeki *fethin*, *açmak* ve *yardım* manası, *yardım eylemek* anlamındaki *nasr* ile de örtüştüğü için aynen alınmıştır. İlk ayetin mealine parantez içerisinde *fethin* konulması, ikinci ayette insanların zümreler halinde İslam'a girecekleri müjdesiyle açıklandığı için eklenmiştir. İkinci ayette yer alan, cins isim ve çoğul anlamı olan *nâs* için verilen *Âdem oğlanı* manası, *Âdem oğlanları* şeklinde düzenlenerek meale alınmıştır. Aynı ayetteki *efvâcın* manalarından birisi olan ve *acele etmek* anlamına gelen *ivmek* de meale eklenmiştir. Zira Allah'ın fethinin gelişi akabinde insanların, *taatin* bütününe ifade eden *dine* girişinin hızlanacağına delalet etmektedir. Üçüncü ayette *Rabbın* manalarından *Mâlik*, fethedilen arazilerin mülkünün hakiki malikinin Allah olduğuna işaret etmek üzere tercih edilmiştir. Aynı ayetin mealine konulan, *O'ndan affını iste* ifadesi, *isteğferan*ın Arapça açıklamasına istinat etmektedir.

Tebbet Sûresi

وَتَبَّ	أَبَى لَهَبٍ	يَدَا	تَبَّتْ	1
Tetbîb: <i>helak etmek</i> . (I, 117).	Leheb: Od/ateş <i>yâlağı lisanün nar</i> manasına... ve şol toz ki göğşe direk direk ola/yüksele... <i>Ebu Leheb güzelliğinden dolayı bu lakapla künyelenmiştir</i> ... (II, 245).	Yed: <i>Nimet</i> , minnet, kuvvet, kudret ve <i>el</i> ... nefis manasına da gelir... (II, 471).	Tetbîb: <i>helak etmek</i> . (I, 117).	
[Dumansız alev gibi parlak] Ebu Leheb'in iki nimet eli helak olsun, helak oldu da.				
وَمَا كَسَبَ	مَالَهُ	مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ		2
Kesb: <i>Rızık talep etmek, cem' etmek</i> ... (II, 205).	---[mal]	Ağnâ: <i>Ġani etmek</i> , ihtiyaçsız etmek. <i>Mâ yuğni anke: lâ yenfeuke</i> . (I, 55); <i>ğanâ: nef' ve kifayet</i> ... (II, 104).		
Ona ne malı ve ne talep [cem] ettiği rızıkı fayda verdi.				
ذَاتِ لَهَبٍ	نَارًا	سَيَصْلَىٰ		3
Leheb: <i>Od/ateş yâlağı lisanün nar</i> manasına... ve şol toz ki	---[ateş]	Yaslâ: <i>Pişirmek, yakmak</i> , eti vs. pişirdim, salleytür racüle nâran, izâ edhaltühü... (I,		

göge direk direk ola/yüksele... (II, 245).		473).	
O, yakında direk gibi göge yükselen od yalağına girecek/ pişerek yanacaktır.			
الْحَطْبِ	حَمَالَةً	وَأَمْرَاتُهُ	4
Hatab: <i>Odun ve nemime...</i> (II,241).	Hammal: Haml: <i>arka yükü ve karnında olan yük veled manasına...</i> hammâl: <i>mübalağatül hâmil</i> , (I, 253).	İmrae: ... <i>Avret, güzel manzara manasına da gelir</i> (II, 281).	
Onun çokça odun ve nemime taşıyan endamlı avredi de [od yalağına girecek]			
مِنْ مَسَدٍ	حَبْلٍ	فِي جِيدِهَا	5
Mesed: lif, <i>hurma lifinden olan ip ve cülûdü ibilden edilen urgan, sıkı bükülmüş ip</i> . (II, 296).	Habl: <i>Urgan</i> , raşen gibi ve ahid, eman gibi... boyun damarlarına hablül verid denir. (I, 220).	Cîd: <i>boyun</i> , unuk gibi... ceyd: <i>uzun boyunlu olmak...</i> (I, 217-18).	
Boynunda hurma lifi ve deve derisinden sıkı bükümlü urgan olduğu halde.			

Sûrenin ilk ayetinde geçen birinci *tebbet* beddua manasına olduğu için⁷⁰ meale bu anlam yansıtılmıştır. *Yedin nimet* ve *el* manaları korunmuş ve tamlama *nimet eli* şeklinde kurgulanmıştır. *Lehebin dumansız ateş* ve *güzellik* anlamları, *ebî lehebe dumansız alev gibi parlak* manası kazandırdığı ve Ebu Leheb'in bu künyeye ünlendiği tarihi bilgiye⁷¹ atıfta bulunduğu için bu anlam, mealde paranteze alınarak gösterilmiştir. Müellifin, ikinci ayette geçen *mâl* kelimesinin çok bilinen anlamı⁷² sebebiyle lügatine yer vermediğini düşünmekteyiz. *Mâ ağnânın* üçüncü sırada naklettiği *fayda vermedi* manası, ayetin siyakına uygun düştüğü için tercih edilmiştir. Aynı ayetteki *kesebin rızık talep etmek* ve *biriktirmek* manaları, ayetin maksadını ifade kifayetinden dolayı⁷³ meale aynen aksettirilmiştir.

Karahisârî, sûrenin üçüncü ayetinde yer alan *nâr* kelimesinin anlamını muhtemelen manası açık olduğu için lügatine almamış, sadece aynı kökten türetilen

⁷⁰ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 298.

⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*., XXII, 547.

⁷² Ahterî, ona bu kalıpta yer vermemiştir. Bkz. *Ahterî-i Kebîr*, II, 285. İbn Manzûr, *mâl* kelimesini *mvl* kökünde incelemekte ve *esyadan sahip olduğun her şeydir* manasına geldiğini belirtmektedir. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI, 4300.

⁷³ Zira müşriklerin mal biriktirmeleri, Mâûn Sûresi'nin 3. ayetinde zimnen ve Fecr Sûresi'nin 17-20. ayetlerinde sarahaten eleştirilmiştir.

nuru, aydınlık ziyâ gibi... ifadelerle açıklamıştır.⁷⁴ *Yaslâ* fiilinin *pişirmek* ve *yakmak* manalarının her ikisine de, birbirinin mütemmimi olduğuna delalet etmesi için mealde yer verilmiştir. *Zâte lehebin yalaz ateş* ve *direk gibi yükselen toz bulutu* manalarının her ikisine şamil olması için, *direk gibi göğe yükselen od/ateş yalağı* ifadesi⁷⁵ meale yansıtılmıştır. Bu mananın tercih edilmesinin bir dayanağı da Hümeze Sûresi'nde yer alan cehennem ateşinin yatay *ateş sütununa* benzetilmesini⁷⁶ hatırlatmasıdır.

Sûrenin dördüncü ayetinde, müşriklerin hanımları için kullanılan *zevce/ezvâc* ifadesi yerine,⁷⁷ *güzel manzara* manası da taşıyan *imrae* kelimesinin getirilmesinden hareketle Ebu Leheb'in hanımının güzelliğine⁷⁸ de atıfta bulunması hasebiyle meale *endamlı* kelimesi ilave edilmiştir. Bu eklemenin bir sebebi de bir önceki ayette nasıl ki Ebu Leheb'in yakışıklılığı *ateş babası* ifadesiyle onu hakarete dönmüşse, burada da *endamı*, gerdanları değerli mücevheratla süslü kadının boynunda organla ateşe sürüklenmesi ifade edilerek onun da hakareti beyan edilmekle⁷⁹ mukabele yapılmış olmaktadır. Mealde yer alan *çokça odun ve nemime taşıyan endamlı avredi* ifadesi, ilgili kelimelerin sözlük anlamlarının tamamının yansıtılmasıyla elde edilmiştir. *Eş/hanım* manasına gelen *avret*, müellifin çağının ifade tarzı olduğunu yansıtmak için aynen korunmuştur. Bu usûl, son ayetin mealinin elde edilmesinde de aynen tatbik edilmiştir.

İhlâs Sûresi

أَحَدٌ	هُوَ اللَّهُ	قَن	1
Ehad: Bir ki mebdei adettir... <i>nefyi âm için vaz olunmuştur</i> . Lem ye'ti minhüm ehad denilse: erden ve avretten ve birden ve ikiden katıyen kimse gelmedi demek olur. (I, 14).	İll: Allah Teâlâ, ahid ve karabet [I, 52].	Kavl: Söz söylemek, cemi ekvâl ekâvîl gelir. (II, 186).	
Söz söyle ki: "O Allah bir tektir".			

⁷⁴ Müellif, *ateş* manasına gelen *nâr* kelimesini açıklamamıştır. İbn Manzûr da *Nvr* kökünden türetilen *nâr* hakkında *anlamı bilinmektedir* demekle yetinmiştir. (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VI, 4572).

⁷⁵ *Dumansız ateş* yerine *od yalağı* ifadesinin tercih edilme sebeplerinden birisi de *yalak* kelimesinin, *hayvanların yem yediği tabuta benzeyen tekneyi* çağrıştırmasıdır. Bu durumda ateş teknesi dikey veya yatay yönde olabilecektir.

⁷⁶ Hümeze, 104/8, 9.

⁷⁷ Nitekim En'âm, 6/139. Ve Saffât, 37/22. vb. ayetlerde *ezvâc* kelimesi kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de *imrae* kelimesi ayrıca Hz. İbrahim (Hûd, 11/71; Zâriyât, 51/29), Lût as. (A'râf, 7/83; Hicr, 15/60; Ankebût, 29/32) ve Aziz'in hanımları (Yûsuf, 12/21) için de kullanılmıştır. Hz. İbrahim'in ve Aziz'in eşlerinin güzelliği bilinmektedir (Buhârî, Enbiyâ 9; Müslim, Fedâil 154); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI, 19.

⁷⁸ Asıl ismi el-Avrâ Ümmü Cemil idi (Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XXII, 546). *Ümmü Cemil*, *güzelin anası* anlamıyla, onun hakiki ismi değil ve lakabı ise, güzelliğine delalet etmektedir.

⁷⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb: et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII, 173.

الصَّمَدُ		اللَّهُ	2
Samed: şol nesne ki onun <i>cevfi olmaya...</i> Seyyid, <i>ihtiyaçları gidermesi için kendisine gidilen kişi</i> (terc.) (I, 474)			
Allah, hiç boşluğu olmayan ve her ihtiyacı gidermesi için Zât'ına el açılandır.			
وَلَمْ يُولَدْ		لَمْ يَلِدْ	3
Yelid: vilâd/vilâde <i>doğurmak...</i> (II, 441).		vilâd/vilâde: <i>doğurmak...</i> (II, 441).	
[O] doğurmadı ve doğurulmadı			
أَحَدٌ		كُفُؤًا	4
Ehad: ... Lem ye'ti minhüm ehad denilse: erden ve avretten ve birden ve ikiden katiyen kimse gelmedi demek olur. (I, 14).		Küfûv: <i>Denktaş, Fariside hemtâ derler...</i> (II, 212).	Kevn: <i>Olmak, vücud...</i> (II,221).
O'nun hiçbir denktaş olmadı.			

Sûrenin ilk ayetinde gelen *ehad* kelimesine *bir tek* manası, *nefyi âm için vaz olunmuştur* açıklamasına dayanarak verilmiştir. İkinci ayette yer alan *Samed* kelimesinin, birinci ve ikinci manaları, *bir nesnenin ve kişinin halini beyan etmesine* rağmen meale Allah'ın azametine uygun olarak konulmaya çalışılmıştır. Özellikle *bir nesne ki cevfi olmaya* ifadesi, *Allah her türlü eksiklikten münezzehtir* anlamını ifade konusunda gayet açıklayıcı bulunmuştur. *Samed* sözcüğünün *her ihtiyacı gideren kişi* manası da Allah'ın sınırsız cömertliğine ve zenginliğine ve kulların O'na muhtaç oluşuna işaret etmektedir, ayrıca bu mana, Fâtır Sûresi'nin 15. ayetinin manasına⁸⁰ uygun olduğu için benimsenmiştir.

Sûrenin üçüncü ayetindeki *yelid* fiilinin sülasi kalıbına uygun olarak manası *doğurmadı, yûledin* rubai ve meçhul formuna uygun olarak *doğurulmadı* manası tarafımızdan uyarlanmıştır. Son ayette *küfüven* kelimesinin karşılığı olarak müellifin çağının ifade biçiminin yansıtılması ve günümüzde de bu mananın anlaşılır olması sebebiyle *denktaş* anlamı mealde aynen korunmuştur. *Ehad* kelimesine *hiçbir* manasının verilmesi ise, örnek Arapça cümlelerin tercümesi olarak verdiği *erden ve avretten ve birden ve ikiden katiyen kimse gelmedi demek olur* açıklamasına dayandırılmıştır.

Felak Sûresi

الْفَلَقُ	بِرَبِّ	أَعُوذُ	قَالَ 1
Felak: <i>Subh</i> ve çukur yer, <i>halk</i> , cehennem	Rabb: Esmullahtan bir isimdir. Bilâ izafet, gayra itlak olunmaz	Avz: <i>Bir kimseye</i>	Kavl: <i>Söz söylemek,</i>

⁸⁰ Ayetin tamamı şöyledir: “*Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla lâyık olandır.*”

<p>içinde bir derenin veya kuyunun adıdır... Kul euzü birabbil felak ey: essubhu ve kîle: <i>elhalku küllühü</i>. felk: Yarmak, şakk gibi (I, 132).</p>	<p>ve <i>mâlik</i> ve sâhib ve seyyid manasına da gelir. Kemâ yukâlü: Rabbü külli şey: <i>mâlikuhu</i>. Ve rabbüddâr: sahibüddâr. Ve dahî besinlemek ve tamam etmek ve ziyade eylemek ve cem' eylemek manasına masdardır. [I, 265].</p>	<p><i>sığınmak</i>, yukâlü: âze bih [II, 66].</p>	<p>cemi ekvâl, ekâvîl gelir. (II, 186).</p>
<p>Söz söyle ki: "Subhun, her şeyin Mâlik'ine sığınırım:</p>			
<p>مَا خَلَقَ</p>	<p>مِنْ شَرِّ</p>	<p>2</p>	
<p>Halk: <i>yaratmak</i>, dürtmek, takdir etmek... halak: eski nesne... [I, 228].</p>	<p>Şerr: zıddül hayr yani <i>yaramazlık</i>... (I, 433).</p>		
<p>Yarattıklarının yaramazlıklarından,</p>			
<p>إِذَا وَقَبَ</p>	<p>غَاسِقِ</p>	<p>وَمِنْ شَرِّ</p>	<p>3</p>
<p>Vekab: <i>vakb/vükûb: duhul etmek: (vakbuzzalam) ve gâib olmak: vakbuş şems</i> (II, 436).</p>	<p>Ĝâsık: <i>Karanlık gece, leylei muzlime... izâ ğâbeşşefak... ve min şerri ğâsikın...</i> (II, 94).</p>	<p>Şerr: <i>zıddül hayr</i> yani <i>yaramazlık</i>... (I, 433).</p>	
<p>karanlık gece duhul ettiğinde [gecenin] hayırsızlıklarından,</p>			
<p>فِي الْعُقَدِ</p>	<p>الْغَفَاتِ</p>	<p>وَمِنْ شَرِّ</p>	<p>4</p>
<p>Ukd: <i>düğüm</i>, boğun, gazap sakin olmak ukde: <i>düğüm</i>, boğun ve şol mekâna derler ki kesirul eşcâr ola. Vadîa manasına da gelir. Pelteklik [II, 52].</p>	<p>Nefs: <i>üfürmek</i>, nefh gibi, ondan daha az ve tükürüksüz ince üfürme... <i>yılanın zehrini püskürtmesi</i>, neffâsât fil ukad: <i>sevâhir</i> [II, 315].</p>	<p>Şerr: <i>zıddül hayr</i> yani <i>yaramazlık</i>... (I, 433).</p>	
<p>düğümlere [zehirli] nefes üfürenlerin yaramazlıklarından,</p>			
<p>إِذَا حَسَدَ</p>	<p>حَاسِدٍ</p>	<p>وَمِنْ شَرِّ</p>	<p>5</p>
<p>Bir kimsenin nimetinin zevalin temenni etmek... [I, 186].</p>	<p>---</p>	<p>Şerr: <i>zıddül hayr</i> yani <i>yaramazlık</i>... (I, 433).</p>	
<p>Ve insanların nimetinin zevalini temenni ettiğinde hasetçinin yaramazlıklarından."</p>			

Sûrenin birinci ayetindeki *felakın*; *sabah* ve *sabahın* bütün varlıkların görünmesine imkân sağlamasından hareketle *bütün yaratılanlar* manası meale alınmış ve tamlamaya uygun olması için *Rabb* kelimesinin manalarından *Mâlik* tercih edilmiştir. İkinci ayette yer alan ve gizli faili Allah olan *halakın*, bütün yaratılanları kapsamasına istinaden, *O'nun yarattığı varlıklar* anlamında *yarattıkları* manası meale uygun görülmüştür. *Şer* kelimesinin ikinci manası olan *yaramazlık*, günümüzde nispeten mana kayması yaşamış olsa da çağımızın ve müellifin asrının anlaşılır ifadesi olması hasebiyle meale alınmıştır. Üçüncü ayette yer alan *şer* kelimesine, ifade zenginliğini

aksettirmesi maksadıyla ilk manası olan *hayrın zıddı*, *hayırsızlık* olarak tercüme edilerek meale yansıtılmıştır. Aynı ayetteki *girmek* anlamına gelen *vakba* verilen *duhul* manası, kısmen anlaşılma zorluğu çıkarmasına rağmen müellifin döneminde kullanılan bir kelime olduğunu bildirme gerekçesiyle mealde aynen korunmuştur.

Dördüncü ayette geçen *neffâsâta*, *tükürüksüz üfürme* ve *yanın zehrini püskürtmesi* manalarını içermesini sağlamak amacıyla *zehirli nefes üfleyenler* ifadesi verilmiştir. Bu anlamı seçmenin en önemli sebebi, düğümlere üfleyen sihirbaz vb. kişilerin, yaptıkları işlemlerle insanlar arası ilişkileri zehirleyerek öldürmeye çalışmalarını hatırlatmaktır. Son ayette bulunan *hâside hasetçi* manası, ayetin son kelimesi olan *hasedin* anlamının ism-i fâil kalıbına uyarlanmasıyla verilmiştir. Müellifin *hasede* verdiği manası ise, anlaşılabilirliğinden dolayı olduğu gibi meale nakledilmiştir.

Nas Sûresi

النَّاسِ	رَبِّ	أَعُوذُ	قُلْ	1
Nâs: <i>Âdem oğlanı</i> , aslı ünâs idi. (II, 377).	Rabb: Esmullahtan bir isimdir. Bilâ izafet, gayra itlak olunmaz ve mâlik ve <i>sâhib</i> ve seyyid manasına da gelir. Ve dahî besinlemek, tamam etmek, ziyade ve cem' eylemek manasına masdardır.[I, 265].	Avz: <i>Bir kimseye sığınmak</i> , yukâlû: âze bih [II, 66].	Kavl: <i>Söz söylemek</i> , cemi ekvâl ekâvîl gelir. (II, 186).	
Söz söyle ki: "Âdem oğlanlarının Sahib'ine sığınırım,				
النَّاسِ	مَلِكِ			2
Nâs: <i>Âdem oğlanı...</i> (II, 377).	Melik: Melîk, Melik, padişah, kâdir, <i>mutasarrıf</i> , sâhib: hüve mâlikuhu: sâhibuhü (II, 341).			
Âdem oğlanlarının Mutasarrıfı'na,				
النَّاسِ	إِلَهِ			3
Nâs: <i>Âdem oğlanı...</i> (II, 377).	Îlâh: Ulûhe, ulûhiyyet: <i>tanrılık</i> (I, 67).			
Âdem oğlanlarının [hak] Tanrı'sına				
الْخَنَاسِ	الْوَسْوَاسِ	مِنْ شَرِّ		4
<i>Şol şeytandır ki beni âdemin kalbine havale olmuştur. Kaçan zikirten hali olsa vesvese eder ve eğer zikre meşgul olursa tehir eder. [I, 231].</i>	Vesvâs: vesvese manasına bir isimdir, <i>savt-ı hafîye</i> derler ve küpe ve boğmak ve sair hulye asvatına vesvas derler, hafâsı olduğu için... eydan ismüş şeytan. Vesvese: <i>gönle yaramaz endişe bırakmak</i> ve dahi küpe ve boğmak/bilezik çağışdamak, âheste kelimât etmek ve savt-ı hafî, vesveser racül iza tekelleme bikelâmin hafi... (II, 426-27).	Şerr: <i>zıddül hayr</i> yani yaramazlık... (I, 433).		

Benî âdemin kalbine havale olunan şeytanın gönle bıraktığı hafi/gizli endişelerin hayırsızlıklarından,			
النَّاسِ	فِي صُدُورِ	الَّذِي يُؤَسُّوسُ	5
Nâs: Âdem oğlanı... (II, 377).	Sadr: Göğüs, cemi sudûr gelir ve dahi her nesnenin evveline derler... sadrunnehar... (I, 460).	Tesvîs: buğdaya veya sair taama bit düşmek [I, 113].	
Ki o, Âdem oğlanlarının göğüslerini [bıraktığı yaramaz endişelerle] talan eder.			
و النَّاسِ	مِنَ الْجِنَّةِ		6
Nâs: Âdem oğlanı... (II, 377).	Cinnet: Cinn: gizlenmek ve müstetir olmak ve evvel manasına da gelir: fi cinni şebâbihi=fi evveli şebabihi. Ve dahi Cânn oğullarından bir taifedir. Beni Âdemin gözünden müstetir olduğu için onlara cinn derler. Vahidi cinnî gelir. (I, 211-12).		
[o şeytan gözlerden gizlenen] cinlerden ve Âdem oğlanlarındandır.”			

Sûrenin ilk ayetindeki *Rabb* kelimesinin anlamlarından *Sâhibin* tercih edilmesi, bir önceki *avz* kelimesinin *sığınmak* manasına dayandırılmıştır. Şöyle ki, idrak sahibi varlık olan insanların sığınma ihtiyaçlarını, bütün yücelikleri kendisinde toplayan *Sahib*'i ile giderebileceğini bilmeleri gerektiğini hatırlatmaktadır. İkinci ayette yer alan *Melike mutasarrıf* manasının⁸¹ verilmesi, bir önceki ayetteki *Rabb* kelimesine *sahip* manası verilmesiyle alakalı bulunmaktadır. Zira herhangi bir şeye sahip olanın, mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunması tabiidir. Üçüncü ayette geçen ve *tanrı* anlamına gelen *ilah* kelimesi anlamlandırılırken parantez içerisinde *hak* sözcüğü eklenmiştir. Böylece Allah'ın dışında edinilen ilahlar için de kullanılan bu kelimenin, mana karışıklığına sebep olması önlenmiştir.

Dördüncü ayette yer alan *vesvâs* ve *hannâs* kelimelerine müellif tarafından konulan karşılıklar, anlaşılır özellikleri sebebiyle aynen muhafaza edilerek meale nakledilmiştir. Beşinci ayetin meali, bir önceki ayetin mealiyle ve *yüvesvisünün* onun manasını açıklamak üzere burada zikredilmesine dayanarak verilmiştir. *Yüvesvisü* kelimesinin *buğdaya veya sair taama bit düşmek* manasının, hakiki anlamda *bitin ekini talan etmesi* ve mecâzi manada *bit düşmenin şüphe ve evhama düşmek* manalarını akla getirmesi hasebiyle meale yansıtılmasına özen gösterilmiştir. Son ayetin mealinde yer alan *şeytan*, *hannâs* kelimesinin ve *gözlerden gizlenen* ifadesi *cinneti* kelimesinin manalarına dayalı olarak verilmiştir.

⁸¹ Bilindiği gibi *mutasarrıf*, tasarrufta bulunan kişi anlamına gelmektedir.

Değerlendirme

Şemseddin Karahisârî'nin, Kur'ânî terminolojiyi çağının sade diliyle eserlerinde kullandığı ve lügatinde kâfi miktarda açıkladığı görülmektedir. Ahterî, lügatinde ekseriyetle Arap dilinin ifadelerini küçük kalıplar halinde, gerek ayetin birebir lafzıyla gerekse atıfta bulunmadan cümlecikler içerisinde kullanmakla, okuyucunun doğrudan ayetlerin manasını anlamasına zemin hazırlamaktadır. Açıklamalarında; eş anlamlı, eş sesli, zıt anlamlı vb. usuller kullandığı ve asıl manayı Arapça cümle içerisinde kurguladığı için zihinde kalıcı hale gelmesini sağlamaktadır. Kelimenin tali manalarına da yer vermesi, Kur'ân kelimelerine anlam zenginliği katmaktadır.

Ahterî-i Kebîr'in, herkesçe bilinen *nâr* ve *mâl* gibi birkaç kelime istisna edildiğinde Kur'ân-ı Kerîm'in kelimelerinin manalarının tamamını açıkladığına hükmedilebilmektedir. Müellifin, kelimâtu'l-Kur'ân'ın anlamının tespitinde azımsanmayacak miktarda ayete atıfta bulunduğu görülmektedir. Müellifin ayetle delil getirmeksizin açıkladığı Kur'ânî lafızlar ise elbette çok daha fazladır. Kur'ân lafızlarının Türkçe karşılıklarındaki sadelik ve çeşitlilik, ana dili Türkçe olan bir okuyucuya, ayetin mana ve maksadını kavramakta oldukça kolaylık sağlamaktadır.

Kur'ân kelimelerinin *Ahterî-i Kebîr*'de yer alan anlamları, tekrarlarıyla birlikte Kur'ân'daki yerine konulduğu takdirde muhtasar bir lügavi tefsir meydana gelebilir. Müellifin, lügatinde yer alan kelimelerinin tali manalarındaki zenginlik dikkate alınarak incelendiğinde ve Kur'ân-ı Kerîm'deki yerlerine maharetle konulduğunda muhtasar bir tefsir bile ortaya çıkarılabileceği görülecektir. Böyle bir çalışmada müellifin ifadeleri korunduğu takdirde döneminin Türkçe ağzının tespiti de sağlanmış olacaktır. Bu açıdan Ahterî sadece Kur'ân çalışmalarının değil, aynı zamanda Türk dili üzerine yapılan çalışmaların da bakir bir alanını oluşturmaktadır.

Kaynakça

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammad (ö. 400/1009), *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Daru'l-İlmi lil-Melâyîn, Beyrut 1990.

Durmuş, İsmail, "Sözlük", *DİA*, XXXVII, 398-401.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1361/1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz.

Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah ed-Deylemî el-Ferrâ, (ö. 207/822), *Meâni'l-Kur'an, Âlemu'l-Kutub*, Beyrut 1403/1983.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî, (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Aliyyu'l-Kebîr [v.dğr.], Dâru'l-Meârif, Kâhire tsz.

Karahisârî, Muslihiddin Mustafa Şemseddin, *Ahterî-i Kebîr*, Ali Bey Matbaası, İstanbul 1292h.

—————, Muslihiddin Mustafa Şemseddin, *Ahterî-i Kebîr*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1310h.

—————, Muslihiddin Mustafa Şemseddin, *Târîhu Ahterî*, No: 04211-001, Fatih Ktb., İstanbul.

—————, Muslihiddin Mustafa, *Câmiu'l-Mesâil / Ummu'l-Fetâvâ*, No: 00339, Kılıç Ali Paşa Ktb., İstanbul.

Kılıç, Hulusi, "Ahterî", *DİA*, II, 184, 185.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtûbî, (ö. 671/1273), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetu'r-Risâle, Dimeşk 1426/2006.

Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, (ö. 606/1209), *Mefâtîhu'l-Gayb: et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401/1981.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî (ö. 911/1506), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Şuayb el-Arnâvut [v.dğr.], Müessesetu'r-Risâle, Dimeşk 1429/2008.

Taberî, Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerir b. Yezid et-Taberî, (ö. 310/923), *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah et-Turkî, Merkezü'l-Buhûsi ve'd-Dirasâti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye, Kâhire 2001.

Topaloğlu, Ahmet – **Kaçalin**, Mustafa S., “Sözlük”, *DİA*, XXXVII, 403.

Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşî, (ö. 794/1392), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru't-Turâs, Kâhire 1404/1984.